

הרב שוע אנגלמן

הוראת חג הפסח מתוך "הגדה מתפרשת"

- א -

כידוע לכל, נוהגים בתי הספר הדתיים לעסוק במשך שנת הלימודים, ובעיקר בימים הסמוכים לחגים, בהוראת דיני החג הקרב ובא. מנסיוני כמורה, אני יכול להעיד כי הוראה זו אינה פשוטה כלל וכלל, באשר היא טומנת בחובה כמה קשיים, כפי שנראה בהמשך. כיוון שכך, חשבתי על שיטת הוראה חדשנית, שתיתן מענה לחלק גדול מהקשיים שבהם נתקל כל מורה לדינים. היום אני יכול לומר כמעט בוודאות, ששיטה זו אכן הוכיחה את עצמה.

לצורך העניין נעזרתי בהגדה מיוחדת במינה (ראה דוגמה להלן), ששימשה את התלמידים כאמצעי עזר במהלך השיעורים. ייחודה של הגדה זו מתבטא בכך שבכל עמוד בהגדה נמצא את נוסח ההגדה המקורי בתוספת ההלכות הנלוות ולצידן כמה שורות ריקות. שורות אלו מיועדות לכתובת פירושים והערות על ידי התלמיד. השיטה שתודגם להלן מתבססת בעיקר על שימוש ב"הגדה המתפרשת", הן בתור חומר לימודי והן בתור מחברת סיכום. ננסה להראות כיצד מתמודדת שיטה זו עם הקשיים הקיימים, ואת יתרונותיה על פני השיטות האחרות הקיימות בשדה ההוראה.

שני קשיים בולטים ניצבים בפתח הוראת חג הפסח והלכותיו:

א. הלכות חג הפסח רבים ומורכבים, עד שאין אפשרות כמעט, ובוודאי לא במגבלות הזמן המוקדש ללימודי הלכות החג בין כותלי בית הספר (שהוא בדרך כלל פחות מ"שלושים יום קודם הפסח"), ללמד את כל הלכות הפסח ומנהגיו הרבים.
ב. חג הפסח נתייחד במצוות סיפור יציאת מצרים המתבטאת באמירת הגדה של פסח, והגדה זו כשלעצמה טעונה הסבר רב, והבנת משמעויות. ההגדה בנויה על שלושה מרכיבים עיקריים¹:

1. דברי תורה; 2. פרשנות חז"ל; 3. דברי הלכה.

מאחר ואין אפשרות ללמד את כל ההגדה במסגרת המצומצמת של שיעורי הדינים, עלינו להחליט מה העיקר ומה הטפל², או בלשון ההגדה מה נכלל בגדר "כל

* תודתי נתונה לישיבה התיכונית בני"ע בני-ברק על עזרתה בהוצאת ה"הגדה המתפרשת" ועל תמיכתה ביישום השיטה המוצעת בזה.

1. ראה "שיעורים לזכר אבא מר"י לגר"ד סולובייצ'יק, ירושלים תשמ"ה, עמ' קנ"ז-קס"ב.

שלא אמר... לא יצא ידי חובה" ומה רק בגדר של "כל המרבה לספר ביציאת מצרים".
מה גם שצריך לזכור שאנו עומדים לפני תלמידים ולא כל דבר יכול להקלט בליבם.

- ב -

בהוראת חג הפסח מתוך הגדה מתפרשת, אנו מתכוונים ללימוד ושינון של אותן הלכות פסח³, וליתר דיוק של הלכות ערב פסח וליל הסדר, כפי שמופיעות בהגדה, כגון: סדר בדיקת חמץ, מצוות אכילת מרור, מצוות ארבע כוסות וכו', ולצידם עיסוק בהשתמעויות החינוכיות של החג העומדות בבסיס ההגדה. כך, למשל, נסביר את הדין של טבילת המרור בחרוסת המתוקה, ברעיון המופיע במקורות ששיעבוד מצרים הוא חלק אינטגרלי של הגאולה⁴. זו הסיבה שבעל ההגדה שילב יחד מוטיבים של עבדות (מרור) לצד מוטיבים של חרות (חרוסת).

היתרון הגדול ביותר בצורת עבודה זו טמון בכך שאנו מנצלים את העובדה שחלקים גדולים של ההגדה, דוגמת סימני הסדר, שגורים זה מכבר בפי רוב התלמידים. לפיכך יכול המורה ללמד בדרך האינדוקטיבית, שבעיני היא הדרך היותר נוחה להשגת המטרות הפורמליות והחינוכיות שאליהן הוא חותר במשך השיעור. יתרה מזאת, חשוב להדגיש שישנה חשיבות רבה ללימוד ההגדה דווקא בקרב הדור הצעיר, וזאת משום שחלקים רבים של ליל הסדר נסובים סביב הציור של "והיה כי ישאלך בנך" כשהילדים משחקים תפקיד נכבד ב"מחזה" של יציאת מצרים⁵.

לפני שאפרוש להלן את שיטת ההוראה המוצעת על יתרונותיה וחסרונותיה, אסקור בקצרה את שתי הדרכים הקיימות כיום, כפי שמוצגות במרכזיות הפדגוגיות ואת הבעיות הנלוות אליהן:

דרך אחת היא להיעזר בחוברת עבודה שמכילה מספר קטעים רלוונטים מההגדה, עם או בלי מקורות עזר, כשכל קטע משמש חומר גלם לעבודת כיתה. עבודה זו יכולה להיות בצורת שאלות חזרה או הכנה, תלוי במבנה השיעור⁶.
הדרך השנייה היא לבנות את השיעור על ההגדה כמות שהיא, ובנוסף לכך לשלב בתוכה או בסופה כמה שאלות בדומה לדרך הראשונה⁷.

2. הכוונה ב"טפלי" - יחסית ל"עיקר" ולא ח"ו מתוך זלזול באותו מרכיב. כאן המקום לציין שההגדה אינה עשויה מקשה אחת והיא מורכבת מכמה רבדים החל מימי אנשי כנסת הגדולה ועד לימי הראשונים, שלא לדבר על פיוטים דוגמת "חד גדיא" שנתווספו בשלב מאוחר יותר (ראה במבוא של שבח קנעביל להגדה עם ילקוט ראשונים). לדעת ד"ר גולדשמיט (בהקדמתו ל"הגדה של פסח ותולדותיה", ירושלים תש"ך), "הטופס העתיק ביותר של ההגדה שהגיע לידינו בשלמות" נמצא בסידור ר' סעדיה גאון, אך אין זה נושא עבודתנו.

3. רצוי מאוד לסווג את דיני החג לפי רמות החיוב השונות, היינו: מצוות דאורייתא, מצוות דרבנן, חומרות ומנהגים שאין חיובם מעיקר הדין.

4. ראה "ימי זכרון" לגר"ד סולובייצ'יק, ירושלים, 1986, עמ' 5-92.

5. כוונתי היא ליישום הצו ההגדי "חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים".

6. ראה למשל "אלה הם מועדי", פסח, מהדורת ניסוי, ירושלים תשמ"ז.

7. ראה למשל "הגדה של פסח ארבעה בנים", חיים וינרב, הוצאת פרסום אורן (ללא ציון שנה).

הצד השווה בהן שהן נוקטות בגישה של לימוד והסברת ההגדה תוך כדי שימוש ב**חוברת עבודה** שמורכבת מחלק מההגדה לצד מקורות נוספים במקום ההגדה המקורית. כאן, לדעתי, נמצא חסרון בולט של הגישות הנ"ל. משום שגם אם נקבל את הנחת היסוד שצריך לברור את קטעי ההגדה שמתאימים ליכולת התלמידים ולהוסיף עליהם אמצעי עזר, עדיין אין כל סיבה לשנות את ההגדה המקורית ועל ידי כך לגרום להפיכת ההגדה מספר קודש לעוד ספר לימוד. חבל שנוותר על היחס האישי החם שיש לכל תלמיד להגדה שלו! (בזה קיים דמיון בין ההגדה לסידור)⁸.

שיטת ההוראה המוצעת בנויה על לימוד מתוך ההגדה מסורתית המכילה את הטקסט המקורי ולצידו מרווח פנוי, לתוספות של פירושים, הלכות ומנהגים. יחד עם זאת נעשה שימוש יעיל במספר מרכיבים שנוכרו בדרכים הקודמות, כדפי עבודה וכיוצ"ב. השיעור יתנהל אפוא באופן הבא:

בשלב הראשון יקדיש המורה שיעור או שניים ללימוד קטע מסויים מתוך ההגדה המתפרשת. במסגרת השיעור ישלב המורה דפי עבודה, דפי מקורות או כל אמצעי דידקטי אחר לפי שיקול דעתו. רק לאחר השלב הראשון כשהחומר הלימודי יהיה נהיר דיו לתלמידים, יכול המורה לעבור לשלב השני. בשלב הזה יקרא המורה לתלמידיו מעין סיכום של החומר הנלמד בשיעור, וסיכום זה יכתב על ידי התלמידים כחלק מפירוש מקיף להגדה, עד כמה שיד התלמידים משגת, בצד הטקסט של ההגדה שלהם.

לשם המחשה, אציג דוגמה למהלך שיעור העוסק באחד הקטעים המרכזיים בהגדה, כוונתי ל"מה נשתנה". כידוע, בנוי קטע זה מארבע קושיות שעניינן השינויים החד פעמיים המתרחשים בשעת סעודת ליל הסדר, בניגוד למה שמקובל במשך כל ימות השנה. קושיות אלו מופיעות בסדר הבא: מצה; מרור; שתי טבילות; הסבה. בתחילת השיעור נעסוק במספר שאלות שמעורר "מה נשתנה": על שום מה בחר בעל ההגדה דווקא בארבע קושיות אלו?⁸

שאלה זו מתחדדת במיוחד לאור העובדה שאלו אינם השינויים היחידים הקיימים בלילה זה, והתלמידים עצמם יזכרו בעוד כמה דברים שמעוררים תמיהה בגלל היותם שונים ויחידאיים שקורים בלילה הזה, כגון: אמירת ברכת "המוציא" על שלוש המצות המונחות בקערה, זאת לעומת אמירת אותה ברכה בשאר מועדי השנה על שתי חלות "לחם משנה" בלבד! ועוד כיוצ"ב. כמו כן, יסב המורה את תשומת לב התלמידים ל"ברכת הגפן" של הכוס השנייה הנזכרת בהגדה סמוך ל"ירחצה", עוד בטרם נטלו ידיים לסעודה. זאת, למרות שכבר קידשנו על הכוס הראשונה הנזכרת בתחילת

8. אפשרות נוספת היא לאמץ את שיטת ההוראה הזאת זו גם לגבי הוראת הלכות תפילה תוך כדי שימוש בסידור מתפרש.

8. למעשה נתון הדבר במחלוקת ראשונים: לדעת הרוקח, ר' אלעזר מגרמיזא (סימן רפ"ג עמ' קנ"ג, ירושלים תשכ"ז) רש"י ורשב"ם (פסחים קטז, ע"א ד"ה "יזכא"). אין צורך לשאול דווקא את שאלות "מה נשתנה" וניתן להסתפק בשאלות אחרות ולדעת התוס' (פסחים קטז, ע"ב ד"ה "כדי") חייבים לשאול דווקא את ארבע שאלות "מה נשתנה".

ההגדה, ובדרך כלל אנו חייבים לגשת לסעודה ללא דיחוי, מיד לאחר הקידוש מדין "אין קידוש אלא במקום סעודה"⁹, ובוודאי שאין לטעום שום דבר לפני הסעודה.

עתה, לאחר שהמורה הציג בפני התלמידים את הקשיים, וקרוב לוודאי שהדברים עוררו את יצר הסקרנות שבקרבם, יוכל המורה לעבור לחלק השני של השיעור שבו יתעכב על משמעויות והבנת התכנים וילמד את החומר בצורה מעמיקה. לשם כך יסתייע המורה, כאמור, בדף עבודה המכיל מספר מקורות עזר בסיסיים ואולי אף כמה שאלות מנחות (הדבר תלוי ברמת הכיתה, באופיה ובזמן שעומד לרשות המורה). דף זה יאפשר למורה להבהיר לתלמידים כמה מושגי יסוד כגון, סיפור יציאת מצרים, היקף השאלה והתשובה¹⁰. השוואה בין מצוות זכירת יציאת מצרים הנאמרת כל השנה, לעומת סיפור יציאת מצרים היחודית ללילה זה ועוד כיוצ"ב. לקראת סוף השיעור יסכם המורה לתלמידים את הנושא סיכום תמציתי ובהיר, והם יכתבו אותו על גבי ההגדה המתפרשת. (ראה להלן צילום מקטע זה ודוגמה על "יתוספות" המוצעות).

9. פסחים קא, ע"א, שו"ע או"ח סימן רע"ג, ס"ג.

10. ראה על כך הגדה של פסח מבית לוי (בריסק), ירושלים תשמ"ו, על אתר, רמב"ם פרק ח' הלכה ב' מהלכות חמץ ומצה, ובפירוש זבח פסח לאברבנאל, הובא בהגדה של פסח עם ילקוט ראשונים ואחרונים, בני ברק תשמ"ה, ע' 6-34.

2/2/2020

הגדרה של פסח

מה נשתנה

הַלֵּילָה הַזֶּה מִכָּל הַלֵּילוֹת

שֶׁבֶּל הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹבְלִין חֲמֵץ וּמִצָּה.

הַלֵּילָה הַזֶּה כָּלוּ מִצָּה.

שֶׁבֶּל הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹבְלִין שָׁאֵר יִדְקוֹת

הַלִּילָה הַזֶּה (בְּלוֹ) מָרֹר.

שָׁבַל הַלִּילוֹת אֵין אָנוּ מִטְבִּילִין אֶפְּלוֹ פֶּעַם

אַחַת הַלַּיְלָה הָזֶה שְׁתֵּי פַעַמִּים.

שֶׁבֶּבֶל הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹכְלִין בֵּין יוֹשְׁבֵין וּבֵין

מִמָּסָבִין, הַלֵּילָה הַזֶּה בָּלָנוּ מִמָּסָבִין.

[illegible]

172/1771

מחזיר הקערה למקומה ויגלה את המצות בשעת אמירת ההגדה

עֲבָדִים הֵיָינוּ לַפֶּרֶעָה בַּמִּצְרִים. וַיֹּצִיאֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ מִשָּׁם בְּיָד תִּזְקָה וּבִזְרוּעַ גִּטִּינָה. וְאֵלּוּ לֹא הוֹצִיא הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אֶת אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם. הָרִי אָנוּ וּבְנֵינוּ וּבְנֵי בְנֵינוּ. מִשְׁעָבָדִים הֵיָינוּ לַפֶּרֶעָה בַּמִּצְרִים. וְאִפְּלוּ כָּלֵנוּ תַּכְמִּים, כָּלֵנוּ נְבוֹנִים, כָּלֵנוּ זִקְנִים, כָּלֵנוּ יוֹדְעִים אֶת הַתּוֹרָה, מִצְוָה עָלֵינוּ לְסַפֵּר בִּיצִיאַת מִצְרַיִם, וְכָל הַמִּרְבֵּה לְסַפֵּר בִּיצִיאַת מִצְרַיִם הָרִי זֶה מִשְׁבַּח.

יש לקוות שבסופו של דבר, עם סיום תהליך הלמידה יצליח המורה לפתח בקרב התלמידים חוש ראייה מפותח כלפי נושא הלימוד. בדרך זאת הם יראו את הדברים בראייה יותר כוללת, מקיפה וחודרת, ובעקבות שיטה זו יפנימו התלמידים את המסר החינוכי אותו בקשנו לטעת בליבם עוד בתחילת הדרך.

חסרונה העיקרי של שיטה זו שהיא פוגמת ביכולת היצירתיות של הילד. ראוי לציין, שישנה חשיבות רבה מבחינה פסיכולוגית-חינוכית לכך שהילד יכתוב, במידת האפשר, את הפירוש בעצמו. אין ספק כי ככל שהאדם יוצר בעצמו איזשהו בנן או במקרה שלנו דבר תורה¹¹, הרי הוא נקשר לדבר מבחינה נפשית, מזדהה עמו ומפנים תכנים כפי שנקלטו אצלו. הוסף לכך את העובדה שהאדם, לדעת המהר"ל (אבות א', י), מעצם טבעו "שמה ואוהב יגיע כפיו"¹². הרי לנו סיבה נוספת לקשר העמוק הנוצר בין האדם ליצירתו שלו. בדרך זו נמנע גם מהתלמיד את התלות במורה ונפחית את נטייתו הטבעית לבקש מהמורה איזשהו רמז בכדי שיוכל למלא אחר מה שמצפים ממנו.

- 8 -

מכל האמור משתמע שרצוי מאוד להטיל על התלמידים, לפחות על הטובים שבהם, את יתר העבודה, אם זה בצורת שיעורי בית, אם בצורת דבר תורה בכיתה וכדומה. כלומר, שהם בעצמם יכינו איזשהו סיכום קצר על אחד הנושאים הנזכרים בהגדה, וסיכום זה יכול להוות נדבך נוסף בפירוש החדש להגדה, לאחר בדיקת המורה.

בניגוד לדרכים הקודמות, הצעתי היא שהתלמידים יסכמו את החומר הנלמד בכיתה לא על גבי המחברת, כביתר המקצועות, אלא על גבי ההגדה עצמה, כשהכיתה משמשת מעין "בית יוצר" לפירוש ההולך ונרקם לנגד עיניהם. בצורה זו נוכל להפוך את ההגדה לסיפור אקטואלי, ובכך להביא את התלמידים לתחושת הזדהות עם החומר הנלמד.

הבה ננסה לדמיין לעצמנו תלמיד מכיתתנו היושב בליל הסדר כשידיו אוחזות באותה הגדה בה למד בבית ספרו, הוא מספר לבני משפחתו את אשר נכתב... על ידו! מה תהיה הרגשתו אז? מיותר להוסיף...

11. ראה עוד: J.S. Bruner, "The Act of Discovery", Harvard Educational Review. vol 3 NO. 1 pp 21-32.

וכעין זה כתבה נחמה ליבוביץ "ללמוד וללמד תניין", ירושלים תשנ"ה, עמ' 24, בעניין מעלת בחירת הפירוש על ידי התלמידים.
12. מקור הדברים בגמ' בברכות דף ח, ע"א: "גדול תהנה מיגיע כפו יותר מירא שמיים".

